

KLÁSİK İSLÂM EDEBİYATINDA HİCİV VE MİZAH

Dr. Hasan ÇİFTÇİ

1-GİRİŞ

Bütün milletler ve kavimlerde olduğu gibi İslâm milleti ve topluluklarının geçmişteki kültürel ve edebî birikimleri içinde de, medih ve diğer bazı edebî türler kadar popüler olmasa da hiciv, hezel ve mizah gibi eleştirel mahiyetteki yazılar önemli bir yer tutmaktadır. Kalıp açısından manzum olan kısmı medih gibi lirik edebiyetın içinde yer alan ve diğer bir kısmı da düz yazı şeklinde oluşturulan hiciv ve mizah niteliğindeki bireysel ve toplumsal eleştiriyile ilgili edebiyat, içerik bakımından methiyecilikle mukayese edilmeyecek ölçüde, içinde vücut bulduğu ortamın insanların biriyssel ve toplumsal yapısını, ahlâkî durumlarını ve manevi değerlerini, zaaf ve eksikliklerini, hatta zaman zaman sosyo-ekonomik yapılarını ve siyasal gücü ellerinde bulunduran yönetici ve aristokrat zümrelerin tutum ve anlayışlarını daha realist biçimlerde yansıttığı için, ayrı değerler ifade etmekte ve geçmiş topluluklar hakkında bir hayli sosyolojik bilgiyi günümüze kadar taşımaktadır.

Medih/övgü ile hiciv/yerğinin tarihi, iyi ile kötü veya güzel ile çirkin kavramları anlamlarının insan zihnine yerleştiği tarih kadar eski olduğu söylenebilir. Fakat yazılı biçimiyle medih ve hicvin veya mizahın müslüman kavimler arasında daha çok Araplarda yaygın olduğu, İslâm öncesi Cahiliyye döneminde bile en-Nâbiğâ (ö. 18/604), el-A'şâ (ö. 7/629) ve benzeri şairler aracılığıyla, İslâmî dönemde Hassân b. Sâbit (ö. 54/674) ve diğerleri vasıtasıyla, özellikle de siyasetin bir saltanat aracı haline dönüştüğü Emevîlerde el-Ahtal (ö. 92/710), el-Farazdak (ö. 112/730), İbn Cerîr (ö. 114/732) ve onlardan sonra iş başına gelen Abbâsîler zamanında Ebû Nuvâs (ö. 198/813), Beşşâr b.Burd (ö.167/785) İbn er-Rumî (ö. 283/896), İbn Mu'tez (ö. 296/908) gibi şair ve yazarların eserleriyle aşırı bir şekilde geliştiği bilinmektedir¹.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Sâmî ed-Dehhân, *el-Medih*, Kahire, ts. s. 14 vd. , Aynı müellif, *el-Hecâ*, Kahire, ts. s. 12 vd. Özellikle hicvin ortaya çıkmasıyla ilgili bazı nedenler anlatılır. Bunların başında sosyal sebepler ön planda yer almaktadır. Ta ilk başlarda Arap halkı Basra ve benzeri kentlerde boş vakitlerini bir nevi eğlence olan hiciv ve hezel türündeki şiirleri dinlemek

İslâm sonrası (hicri III. asırdan sonra) İran edebiyatında da methiyecilik olayı Arap şiiri etkisinde başlamış² ve bu alanla ilgili şiirler Saffariler döneminden itibaren Ebû Şekûr-i Belhî (IV/X. asırda yaşamış), Rodeki-yi Semerkandî (ö. 329/941) ve benzeri şairler tarafından ortaya konmaya çalışılmıştır³. Gazneli ve Selçuklu dönemlerinde ise, en parlak devirlerini yaşayan övgüye dair şiirin 'Unsûrî (ö. 421/1040), Ferruhî (ö. 425/1034), Enverî (ö.582/1134), Nizâmî (ö.614/ 1217), Hâkânî (ö. 594/1198) ve benzeri şiir üstadları aracılığıyla zirveye ulaştığı gözlenir. Bu şairlerin çoğunun medihle birlikte hicvin de gelişmesini sağladıkları izlenir.

Daha sonra Osmanlılarda da, başta bu işin ustası Nefî (ö. 1635) olmak üzere Nâbî (ö.1712), Nedim (ö.1730) ve benzeri birçok şair tarafından methiyeciliğin devam ettiği anlaşılmaktadır⁴. İleride de görüleceği gibi yine aynı dönemlerde bunlar ve benzeri birçok edip, hiciv ve mizah türlerinde de eser vermişler.

Böylece klâsik edebiyatta şairlerin dikkatlerini çeken en eski mevzuların başında medih ve hicvin geldiği görülür. Bunun başlıca nedeni ise, şairlik sanatının ilkin emir ve sultanların ihtişamlı saraylarında ilgi görmüş ve modern dönemlerdeki medya gibi eskiden şiirin iktidarların siyasî propagandası ve güç gösterisi için bir alet şeklinde telakki edilmiş olmasında aramak lazımdır⁵. Ayrıca şiiri ve sanatı menfaat aracı yapan şair ve ediplerin aç gözlülük hırsı ve övdükleri kişilerin bol ihsanları bu iki alanı zirvelere kadar taşıdı. Çünkü ortalama bir şair özellikle methiyeci olanı, caize beklentisiyle şiir söylerdi ve umduğunu bulamayınca da (Araplar'da Beşşâr ve Farslar'da da Enverî'nin yaptığı gibi) hemen hicve başladılar. Çok defa da birbirine rakip belli çevrelerin şairleri de yekdiğerinin memduhlarını hicvetmede hiçbir sakınca görmezdi. Edebî konjektörde, bir şairin memduhu çok üstün ve iyi ise, rakibi memduhlar da o derece şairin gözünde aşağılık ve kötü olduğu anlaşılmalıydı⁶. Bu tutum bile, açık hicivler yanında beraberinde methiyeler içinde de hicvin varlığını göstermektedir.

Aldıkları veya bekledikleri ödüller nedeniyle genelde methiyeci şairler memduhlarının nitelik ve özelliklerini abartılı biçimlerde yücelterek anlatırken,

ve okumakla geçirdi. Neredeyse hayatlarının tamamını bu nevi şiirleri nazmetmeye adanmış şairler arasında Cerîr, el-Farazdak ve el-Ahtal başta gelmektedir. Birbirine rakip ilk iki şair kırk sene kadar birbirini hicvetmekle uğraşmışlar. Bk. Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul, 1996, s. 153-154.

² Safâ, Zebîhullah, *Târîh-i Edebiyât der İrân*. Tahran, 1371 hş., I, 367.

³ Fesâî, Mansûr Fesâî *Envâ'-ı Şi'r-i Fârsî*, Şîrâz, 1373 hş., s. 1821-182.

⁴ Levend, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı*, İstanbul (3. baskı), 1980, s. 543 vd.

⁵ Rezmeû, Huseyn, *Envâ'-ı Edebî*, Meşhed, 1372 hş., s. 71; Fesâî, s. 181.

⁶ Levend, s. 511 vd., 543 vd.; Tahiri'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*. (nşr. Kemal Edip Küçüköğlü), İstanbul, 1937, s. 85-86.

harika mazmunlar ve yeni espirileri bulmada yeteneklerini ve sanatsal güçlerini en son sınıra kadar kullanırlardı. Çünkü iyi bir methiyeci kendi memduhu hakkında yepyeni bir şey söylemeliydi. Öyle ki, övülen sultan, vezir, emir, aristokrat veya kabile reisi, fizikî, ahlâkî ve manevî açıdan mükemmelliğin en uç noktasında yer alacak üstünlükte gösterilmeliydi; memduh küçük biri olsa bile, şair tarafından bütün dünyada cesaret, cömertlik, büyüklük, izzet, ilim, adalet, takva ve güç açısından eşsiz ve benzersiz bir kahraman, din ve devlet adamı olarak lanse gösterilirdi⁷. Hatta mübalağa hususunda çoğu şairlerin şiirleri dinî sınırları bile aştığı, edebiyat tenkitçileri tarafından o dönemlerde bile vurgulanmıştır⁸.

Nitekim sıradan bir methiyeci şaire göre memduhın adalet eli, keklığın yuvasını şahinin pençesi ve kartalın gagası içinde yapardı; onun öfkesinin tesiri, suyu cehennem ateşine çevirirdi; evrendeki gezegenler, memduhın dizginini öperdi; dünyanın liderleri, onun uzengisini tutardı; kocaman bir ülkeyi tek bir süvari ile işgal ederdi; dergahı küçük ile büyüğün. kısaca her kesin kablesi idi...⁹.

Methiyecilikteki bu gelişmeler nedeniyle ki, eski Farsça, Arapça ve Türkçe divanlar incelendiği zaman dinî, ahlâkî, tasavvufî, felsefî şiirler ve kahramanlık destanları hariç tutulursa, sultan, vezir, emir ve diğer kişilerin övgüsü hakkında yazılan şiirlerin çoğu, sanat bakımından değil de gerçeğe uygun mana bakımından cazibesiz ve değersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tür şiirler eleştirilmeden okunduğu takdirde kaçınılmaz olarak okuyucuyu şu neticeye götürür: Hahâmenişli Dârâ ve Arap Dahhâk zamanından günümüze dek Ortadoğunun bütün yöneticileri adil olmuş ve toplumu hak ve adalet üzere yönetmiştir; hepsinin zamanında kurt ile koyun aynı pınardan birlikte su içmiş, kedi ile fare, arslan ile zebra gibi iç güdüsel olarak birbirine düşman hayvanlar bile barış ve kardeşlik içinde yaşamıştır¹⁰. Örneğin VI./XII. yüzyıl Fars şairi Nizâmî-yî Gence-î (ki, bir tasavvufçu ve filozof olarak bilinir)¹¹ memduhu hakkında şöyle der:

"Onun padişahlığı öyle bir dereceye varmıştır ki, vahşi hayvanların vahşilik alışkanlıklarını yok etmiştir.

Artık kurt koyunu altı edemiyor, arslan da zebraya pençe atamaz olmuş.

Köpek tavşanla barışmış, ceylan yavrusu da (dişi) arslandan süt

⁷ Şems-i Kays-i Râzî, *el-Mu'cem fi me'âyir-i eş'ârî'l-'Acem*, (nşr. Abdulvahhab Kazvinî), Tahran, 1338, s. 358 vd; Levend, s. 511 vd, 543 vd.; Tahîrî'l-Mevlevî, s. 85-86.

⁸ Şems-i Kays-i Râzî, s. 358 vd.

⁹ Fesâî, s. 181-182.

¹⁰ Halebî, Ali Aşğır, *Mukaddime-i ber Tanz u Şühî-tab'î der İrân*, Tahran, 1364 hş., s. 11.

¹¹ Tafazzulî, Azer-Fezâilî Cevân, Mehîn, *Ferheng-i Bozorgân-i İrân u İslâm*, Meşhed, 1372 hş., s. 101-102.

emmektedir...¹²

Fakat yakın dönemde yaşamış başka bir mizahçı ve hicivci şair ise toplumu ve yöneticileri daha farklı olarak tasvir edebilir. Hiciv ya da mizahın asıl önemi de burada kendini gösterir.

Nitekim VIII/XIV. yüzyılda yaşamış olan İran edebiyatının en ünlü mizah ve hezel yazarı 'Ubeyd-i Zâkânî kendi döneminin yönetici zümresinden ve toplumun diğer bazı kesimlerinden bir takım makam ve mevki sahiplerini eleştirirken şöyle der: "Vali (şihne) büyük köpek; yardımcısı küçük köpek; maliye bakanı (mustavfi) ve devletin genel müfettişi (muşrif) hürsüz; kadı herkesin nefretle baktığı kimse; onun yardımcısı imansız; elçi yağmacı; adliye sarayı cehennem evi; çaresizlerin dermanı, rüşvet; avukat yalancı; hatip merkep; öğretmen aptal; şeyh iblis; sofu bedavacı; tüccar veya esnaf Allah'tan korkmayan; sarraf, hürsüz; doktor cellat..."¹³

Bu iki edibin toplumla ilgili söyledikleri mukayese edilince, övgüye dair yazı ve şiirlerin sosyal ve siyasal ortamı ütöpik bir cennet olarak gösterme gayreti içinde oldukları; bireysel ve toplumsal eleştiri nitelikli hiciv, hezel, mizah ve alay içerikli edebiyatını ise, geçmiş dönemler ve bu dönemlerde yaşayan insanların siyasal, sosyal ve kültürel yapılarıyla oluşturdukları düzen içerisinde halk ile yöneticilerin ilişkilerini daha farklı belki de övgüye dair şiir ve yazıların tam aksine daha gerçekçi bir biçimde ifade ettiği görülür¹⁴. Başkalarını övmek kolaydır. Ancak birini yermek ve özellikle bu kişi örneğin sultan veya vezir gibi güçlü bir kimse ise, iş daha da güçleşir ve beraberinde bir takım riskler de getirir. Elbette açık hicivlerde bulunanlar az değildir. Bunların bir kısmı bedelini canlarıyla ödedikleri de bilinmektedir (Araplar'da Beşşâr ve Osmanlılar'da Nefî gibi). Can korkusu veya toplumsal değerler, birçok hicivci ve mizahçı edibin takibe yapmasına neden olmuştur. Daha açık bir ifadeyle hakim güce ve toplum geleneklerine karşı eleştirilerini açık bir şekilde dile getirmekten korkan halk ya da yazar kesimi, genelde çift anlam taşıyan, yeterince açık olmayan, güldürü niteliğini andıran ve bazan da ısrırcı olan ifadelerle eleştirilerini dışa vurmaya zorunda kalırlar¹⁵.

Elbette salt hiciv ve kaba ifadelerle eleştiri yöntemini amaç edinmiş gibi görünen ya da yazılarını bu seviyeye indirgemiş bulunan şair ve ediplerin varlığından da söz edilmektedir. Araplarda Cahiliyye dönemi şairi İmru'l-Kays ile başlayan müstehcen (mucün) şiirler Emevi ve Abbâsî dönemlerinde Beşşâr, İbnü'r-

¹² Nizâmi-yi Gence-i, *Leylî u Mecnûn*, Tahran, 1313hş s. 167.

¹³ 'Ubeyd-i Zâkânî, *Kulliyât*, nşr. 'Abbâs İkbâl, Tahran, 1343 hş., s. 317-318.

¹⁴ Halebî, s. 14.

¹⁵ Halebî, s. 14.

Rümi, Ebü Nuvâs ve benzeri şairlerin şiirleriyle bir hayli gelişme göstermiş ve birçok şair bu tür şiirleriyle de dikkatleri çekmiştir¹⁶.

İran edebiyatında toplumsal eleştiriyile ilgili şiirler ve özellikle hiciv ve hezel şeklindeki edebiyat, sonraki devreler kadar olmasa da hicrî IV. ve V. asırlarda yaygın olduğu günümüze kadar gelen en eski şiir parçalarından kolayca anlaşılmaktadır¹⁷. Örneğin ünlü şair Rûdekî (ö. IV. X. asrın başları), Şehîd Belhî (ö. 325/936), Ma'rûfi-yi Belhî (III./IX. asırda yaşamış) ve benzeri ilk dönem Fars şairlerinden geride kalan şiir parçaları içerisinde bu türden beyitlerle karşılaşmak mümkündür¹⁸. Hatta bir kısmı kaba ve müstehcen sayılabilen bu tür eserler, eskiden beri Fars edebiyatında var olduğu ve Heatlı Ezrakî (Zeynuddîn b. İsmail hicrî V. asırda yaşamış)'nin *Elfiye u şelfiye* adlı eseriyle kendini en bariz şekilde ortaya koyduğu ve bu eserin bir benzerinin (*Dâfi 'u'l-Gumûm ve Râfi 'u'l-Humûm* adıyla) de sonradan Osmanlı dönemi şairi Mevlânâ Gazalî (ö. 941/1535) tarafından yazıldığı görülür¹⁹.

Hiciv ve hezel özelliğini taşıyan yazılar hatta müstehcen olanları dahil, çoğu dindarlık, zühd ve takvâ ile ünlü bazı Arap ve Fars ediplerin eserlerinde bile yer almıştır. Nitekim el-Câhız (ö. 255/1550), İbn Kuteybe (ö.276/889), İbn Mu'tez (ö. 296/908), Ebû'l-Ferec el-İsfahâmî (ö. 357/967), Rîğîb el-İsfahânî (ö. 502/1108) ve benzeri eski Arap ediplerinin eserlerinde müstehcen yazılar yer aldığı gibi, Senâî (ö. 535/1141 ya da 545/1550), Sûzenî (ö. 562/1167), Hâkânî (ö. 595/1198), Attâr (ö. 627/1230), Mevlânâ (ö. 672/1274), Sadî (ö. 690/1291 ya da 694/1295), 'Ubeyd-i Zâkânî (ö. 772/ 1370) ve benzeri Fars şair ve yazarların eserlerinde de aynı nitelikli yazılar yer almıştır. Sürûrî (ö. 969/1562), Nef'î (ö. 1635), Osmanzade Taib (ö. 1723), İzzet Molla (ö. 1829), Vehbî (ö. 1809) ve benzeri Osmanlı şairleri ve yazarları arasında da yaygın idi. Ayrıca yukarıda geçtiği gibi, hiciv ya da müstehcen hezel türünde eser yazarların kendilerine göre mazeretleri veya haklı gerekçeleri de yok değildi²⁰.

Burada belirtilmesi gereken bir nokta daha vardır ki o da şudur: Hicivci ve hezelci ya da günümüzdeki deyimle mizahçı yazarın izlediği bu eleştiri yöntemi her

¹⁶ Bakırcı, Selami, *IV. Abbâsî Döneminde Edebî Çevre*, (yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum, 1997, s. 196 vd.

¹⁷ Mahcûb, Muhammed Ca'fer, *Sebk-ı Horâsânî der Şi'r-i Fârsî*, Tahran, 1345 hş., s. 84-85; Rezmecû, s. 92; Lazer, Jilber, *Kadimlerin-i Şu'arâ-yi Fârsî-zebân*, Tahran, 1962, II, 26, 28, 36, 45, 68, 71, 132, 135-137 vd.

¹⁸ Mahcûb, s. 84-85; Lazer, II, 26, 28, 36, 45, 68, 71, 132, 135-137 vd.

¹⁹ Şemîsâ, Sîrûş, *Envâ'-ı Edebî*, Tahran, 1373hş., s. 239; Lüfî, *Lutfî Tezkiresi*, (nşr. Mustafa İsen), İstanbul, 1990, s. 183-186; Sehî Bey, *Heşt Behîşt*, İstanbul, 1980, s. 156-157.

²⁰ Zâkânî, s. 19 (Mukaddime); Yüsufî, Gulâmhuseyn, "Şûhi-yi Tab'î-yi Âgâhî" *Mecelle-i Yağmâ*, c. XXV, sayı 9, Tahran, 1351 hş., s. 537-560; Levend, s. 511 vd.

zaman olduğu gibi, eski dönemlerde özellikle bir nevi diktanın hakim olduğu zamanlarda çeşitli riskler ve tehlikelerle karşı karşıya idi. Nitekim edebiyat tarihinde övgüleri içerisinde kapalı bir tarzda mamduhlarının adalet ve fazilete riayet etmelerini istemeleri neticesinde ağır cezalara maruz kalan şairlerin sayısı az olmadığı açıktır. Bu nedenle alay ve eleştiri silahıyla, halka zulmeden sorumsuz yönetici ve aristokratlarla savaşmak peşinde olan sosyal ve siyasi tenkitçi ediplerin işi bir hayli zor olduğu tahmin edilebilir. Çünkü bu tür yazarlar, devrinin güçlü yöneticileriyle karşı karşıya geldikleri için toplumsal isyana kalkışmak veya düzeni bozmak suçuyla suçlanabilirlerdi²¹. Bu ediplerden bazısının kendini deli göstermesi yahut eserlerinde müstehcen unsurlara yer vermesinin sırrının bir kısmı belki de bunda aranmalıdır.

Ayrıca mizahçı yazarların, diğer şair ve yazarlarda bulunmayan bir önemli özellikleri daha ortaya çıkmaktadır ki, bu da kendilerinin realist olmalarıyla ilgilidir. Çünkü öbür meslektaşları şair ve yazarlar özellikle methiyeciler, zorba yöneticilerin hakim olduğu ortamları ve bu ve bu ortamlardaki mazlum ve cahil halkın içler acısı kötü ve karanlık traşedisini ters yüz edip dünyayı güllük ve gülistanlık gösterirken, onların böyle bir kaygısı olmamıştır. Bu nedenle onlar her şeyi realitedeki şekliyle ortaya koymaya çalışarak, sonraki nesillere aktarmayı başarabilmişler. Bütün bunlar da cesaret ve yiğitlik ister²².

Hiciv, Hezel ve Mizah (Tanz): Toplumsal eleştiriye dair edebiyat için eski müslüman şair ve ediplerin birçok kelime ve kavramı kullandıkları tesbit edilmiştir. Nitekim çağdaş bir araştırmacı konuyla ilgili iki yüzden fazla kelime ve kavram tesbit etmiş bulunmaktadır²³. Fakat kişisel, nesnel veya toplumsal eleştiri içerikli edebiyat için özellikle hiciv, hezel ve tanz gibi kavramların daha yaygın olarak kullanıldığı, konuyla ilgili diğer birçok kavramın bunlarla eş anlamlı yahut yakın anlamlar ifade ettiği ve topluca daha çok hiciv ana başlığıyla ifade edildiği görülür.

Bazan aynı, bazan da farklı anlamları ifade eden bu üç kavramın sınırlarını belirlemenin bir hayli güç olduğunu başta belirtmek gerekir. Üstelik eski Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bunlar arasında kesin sınırların çizildiği de görülmemiştir²⁴. Yine de her birinin kendine has bazı özellikleri olduğu söylenebilir.

²¹ Asımî, Muhammed, "Mevlânâ Nizâmuddîn 'Ubeydullâh-i Zâkânî", *Peyâm-i Novîn*, c. I, sayı 9, Tahran, 1338 hş., s. 5 vd.

²² Destigayb, A., "Hecâ-yi 'Ubeyd", *Peyâm-i Novîn*, c. V, sayı 2, Tahran, 1342 hş., s. 46 vd. İlerde geleceği gibi, hicivde abartma yoktur demek istemiyoruz. Mahiyet itibarıyla bir kusur varsa genelde hicivci o kusuru faş eder ana mübalağa gibi bu sanatın diğer kurallarına riayet edilmezse, hiciv ve mizah sayılmaz.

²³ Bk. Halebî, s. 96-180.

²⁴ Halebî, s. 14-15.

“Hicv”in sözlük anlamı övgünün karşıtı olarak bir insanın veya bir hayvanın ya da nesnenin ayıbını saymak, kendisini kötülemek, yermek, ona sövmek, boş ve anlamsız söz söylemektir. Edebî istilâh olarak anlamı, bir kimseyi incitmek, üzme, ısırma, yıpratma, gülünç duruma düşürme amacıyla kendisine yönelik söylenen alay, hakaret, küfür ve yerme içerikli lirik şiir ya da düz yazıdır²⁵.

“Hezel (hezl)” ise, lügatte, ciddinin karşıtı olan şaka nitelikli yararsız ve saçma, hatta edebe ve ahlâka aykırı müstehcen söz anlamındadır. Edebî istilâhta ise, neşe verici bir açıklama ve mazmunu içeren şiire veya meşhur deyimle mizahvari ve eğlendirici hikâye ve fıkraya hezel denilir²⁶. Ciddi bir esere alayın ve müstehcen bir nazire yazmak ya da onu gülünç hale sokmaya da hezel ya da tehzil denilmiştir²⁷. Bunun kaba olup olmaması farketmez. Bazan da bu nitelikli sözlerle herhangi birisi yerilerek onun hakkında edeb ve ahlâka uygun düşmeyen sözler söylenir. Bu boyutuyla hezel, hicvin de kapsamına girmiş olur²⁸.

Yukarıda anlatılan özellikleri nedeniyle bazı edebiyatçılar hezeli, küfür, yalan, sövgü ve hakaret gibi nitelikler içerdiğini kabul ederek onu, ahlâk dışı ve edebe aykırı saymışlar²⁹. Fakat bazılarına göre de, kötü hezelin yanında edebî değer açısından iyisi de olabilir. Nitekim, Sa’dî ve Mevlânâ gibi şair ve yazarların sözkonusu kavramı bazan şaka, saçma ve boş söz gibi olumsuz anlamlarda, bazan da toplum ve eğitim açısından gerçekleri, marifeti (doğru bilgiyi) ve belli hususları kapalı olarak içermesi nedeniyle olumlu anlamlarda kullandıkları görülür³⁰. Bununla birlikte günümüz yazarları hezelin bu son anlamı için çoğunlukla tanz kavramını uygun bulmuşlar ve onun, kendi içinde siyasal ve toplumsal bir gerçeği, mesajı, nükteyi ve eleştiriyi barındıran mizah yahut alay olarak telakki atmışler³¹.

Türkçe’de daha çok alaycılık kavramıyla ifade edilen “tanz” in sözlük anlamı ise, alay etmek, maskaraya almak, darbe vurmak, kapalı söz söylemek, bir kişi ya da topluluğa lakap takarak darbe vurmaktır. Edebî istilâh olarak da, toplumun eleştirilerek düzeltilmesi amacıyla söylenen tenkit edici ve iğneleyici ince şiir ve nesirdir³².

²⁵ Dihhüdâ, Ali Ekber, *Lügatnâme*, Tahran, 1337-1346 hş., XLIX, 151; Simnânî, Ahmed Penâhî, “Seguzest-i Şugufteugiz-i Tanz” *Âşinâ*, sayı 15, Tahran, 1373 hş., s. 42; Fesâî, s. 229; Halebî, s. 35.

²⁶ Fesâî, s. 227; Dihhüdâ, XXXIX/2, 208.

²⁷ Tahirü’l-Mevlevî, s. 154.

²⁸ Fesâî, s. 227.

²⁹ Fesâî, s. 234.

³⁰ Halebî, s. 20 vd.; Samî, Mehî, “‘Ubeyd Şâ’ir-i Nâşimâhte”, *Mecell-i Vahid*, c. XIII, sayı 11-12, Tahran, 1976, s. 1146.

³¹ et-Tehânevî, Muhammed ‘Alî bin Ali, *Keşşafu istilâhâtî’l-funûn*, (Kalkuta, 1862 baskısından ofset baskı), İstanbul, 1984, II, 1533; Zâkânî, s. 238.

³² Dihhüdâ, XXXIII, 325; Fesâî, s. 246.

Görüldüğü gibi sınırları kesin belli olmayan bu üç kavramın içeriği giren edebî yazı ve şiirler, bazan güldürü, bazan da hakaret nitelikli olmaları bakımından hiciv ve komedi kapsamına girmelerine rağmen³³, yine de her birinin kendine has bazı ayrıntı özellikleri olduğu söylenebilir. Hicvin arka planında hakim olan esas unsur, genelde kişisel çıkar ve kine dayanır. Dolayısıyla özellikle kişisel hiciv belli bir zaman ve mekanla sınırlıdır. Yerilen kişi ortadan kaybolunca ona yapılan hiciv de cazibesini yitirir ve artık kimse bu nitelikteki bir eseri okumak bile istemez. Hezel ise, kaba, müstehcen ve saçma sapan sözleri içermesi, içinde kelamın iffetine riayet edilmemesi ve hakaret içerikli olması gibi nitelikleriyle, hicivle aynı ortak yönlere sahip olmakla birlikte, özellikle güldürü, müstehcen, kaba ve saçma sapan unsurları taşıması, onun en bariz niteliklerdendir. Tanzın veya mizahın en ayrıntı özelliği ise, ondaki alay unsurlarının ağır basması, görünürdeki güldürücü niteliğinin ötesinde toplumsal değişimin ve ıslahın hedeflenmiş olmasıdır³⁴. Özet olarak anlatılanlardan şu sonuç çıkabilir: hicvin asıl özelliği kişisel çıkara ve kine dayalıdır. Hezelin asıl niteliği ise, arka planında bir amaç söz konusu olmamakla birlikte muhteva olarak bazan hicvin kapsamına girdiği görülüyorsa da, daha çok eğlendirici ve güldürücü özellikler taşır. Tanz ise, tamamen kişisel çıkarlar ötesinde toplumsal değişime yönelik büyük hedefler taşımaktadır.

Bu üstün özelliği nedeniyle tanz, yani günümüzdeki deyimle mizah ve toplumsal alayın amacı sadece güldürmek değil, aynı zamanda darbe vurmaktır. Ancak alaycı yazar, darbesini genelde filozofça bir tavırla kendine hakim bir biçimde öfke ve üzüntü ile karışık ve kapalı olarak ortaya koyar. Bu yönüyle alay, bir tür utanma ve nefsin kontrol etmeyi de gerektirir. Öte yandan hiciv ve hezelerde, kapalılık, utanma ve iffete riayet etme sözkonusu olmadığı gibi, en bariz özelliklerinden biri de açık olmalarıdır. Bu yüzden hiciv ve hezelerin temelsiz ve esnek oldukları görülür. Alay ya da mizah ise köklü ve kalıcıdır. Hezel güldürme dışında bir hedef amaçlamazken, mizahın güldürmesinin arka planında ibret ve kötülüklerle savaşıma hedefi yatar. Hezel mevcut düzensizliklere sadece güler geçer. Fakat mizah ve alay mevcut düzensizliklere kin besler ve onları ortadan kaldırmaya çalışır. Bu nedenledir ki, alay içerikli bir eser mevcut düzeni değiştirmede etkin bir rol oynayabilir³⁵. Bu özellikleri nedeniyle olsa gerek, edebiyat eleştirmenleri ve otoritelerinin, edebî değerler açısından alay ve mizah yazarlığını en üst derecede gördükleri söylenir³⁶.

Öteden beri hiciv, hezel ve mizah kavramlarının çok defa birbiri yerine kullanıldıkları, modern dönemlere kadar çoğunlukla ilk ikisinin kullanımı daha

³³ Şemîsâ, s. 235.

³⁴ Rezmî, s. 90; Fesâî, s. 246-247.

³⁵ Rezmî, s. 90.

³⁶ Sımnânî, s. 41.

yaygın olduğu, hatta hiciv ve hezelle siyasal ve toplumsal eleştirinin de kast edildiği söylenebilir.

Her ne kadar mizah ve alayın temeli şaka ve gldriye dayalı olsa da bu gülmenin mutluluk ve neşe ile alakası yoktur. nk mizahın sebep olduğu gülme, acı ve ciddi bir şekilde üzüntü verici olması yanında, azarlayıcı, ısırtıcı ve yıpratıcı özelliklere de sahiptir. Bu nedenle mizah ve alayda temel hedef, toplumsal ve siyasal yaşamda ortaya çıkan aksaklıkları tesbit edip ortadan kaldırmak, hatalı insanları kendi hatalarının farkına vardırarak onları bertaraf etmeye kanalize etmektir. Daha açık bir ifadeyle mizahın amacı, toplumu islah etmek ve ktllklerden arındırmaktır. Yoksa sebepsiz yere yermek, kırmak ve ızdırıp vermek değildir. Dolayısıyla mizahçılık zarif bir sanattır. Mizah yazarı işini yaparken sanki bıçak sırtında yrr; eğer mizahçılığı gereğinden fazla ciddiye alırsa, yapmak istediği şey svgye dönüşür; oldukça esnek davranırsa, amacını aşarak kendisi gülünç bir duruma dřer³⁷.

Bazı yazarlara göre iyi ve faydalı olan tanz ya da günümüzdeki deyimle mizah ve alay içerikli ber eserde üç temel unsurun bulunması gerekir. Bunlardan birincisi, yazarın abartma ve şişirme yoluyla meydana getirdiği “gerçek dışı ortam”dır. Her ne kadar bu ortam hayali de olsa, şair ve yazar onu geekmiş gibi görür. İkinicisi, yazarın geek dışı ortamdaki hareketle okuyucuya vermeye çalıştığı “geek ortam”dır. Okuyucu yazarın, gerçek ortamı göstermek için, ilkin geek dışı ortamı oluşturduğu önceden kavramazsa da sonradan bunu anlar. ncs ise, “toplumsal yapı”dır. Daha açık bir ifadeyle yazar, abartma yoluyla gerçek dışı bir ortamı oluştururken, burada kullandığı malzemenin alt yapısı toplumsal gerçeklerden temin edilmesi gerekir. Açıkçası halkın dinî, ahlâkî ve kültürel gerçeklerini yansıtmalıdır. Okuyucu, birinci unsurdan (gerçek dışı ortamdaki) ikinciye, ikinciden de nncye varır. Bu nedenle alaycı yazarın, abartma ve mbalaga yoluyla toplumsal eleştiriye giriştiği ortaya ıkar³⁸. Ayrıca mizahçının oluşturduğu mizahî formun, okuyucunun zihninde bir çok etkisi yapması lazımdır. Bunun için de mizahtaki ifade biçimi, alışlageldiğinden farklı olmalıdır. nk tamamı aynı renkten olan bir ortamda farklılık hissedilmez, ancak farklı bir renk varsa o renk, insanların zihninde hemen kendini gösterir.

Hikâye, latife, fıkras, efsane, öz deyiş, hiciv, hezel vs. tabirlerle bilinerek halk arasında yaygın olan ve teknik tabirle folklor olarak adlandırılan kültürel etkinlikler içerisinde yukarıda anlatılan şekliyle bir hayli mizah, hiciv ve hezel unsurları bulunmakta ise de, mizahçılığın tamamen bunlardan ibaret olduğu söylenemez. İnan’da gerçek anlamda ilk mizah rnleri Meşrutiyet döneminde ve

³⁷ Fesi, s. 247.

³⁸ Fesi, s. 247.

Türkiye’de de Tanzimat sonrasında geniş bir şekilde ortaya çıkmıştır. Daha önceki dönemlerde ise, anonim edebiyat içerisinde parçalar şeklinde görünür³⁹.

II- HİCİV VE MİZAHIN BAŞLICA NEDENLERİ

Her zaman ve ortamda bir grup insanın hiciv, hezel ve mizah yazmak, neşeli ve şen tabiatlı olmak ve bunları bir sanat şeklinde icra etmekle ün salmıştır. Toplumun çeşitli kesimleri de onların sanatına hayran kalarak söylediklerini öğrenmeye ve akılda tutmaya çalışmıştır. Bu durumlar insanın hoşça vakit geçirerek eğlenmesine vesile olmasına rağmen, çok az kişi bu tür sanatların kökenlerini bulmak ve temel sebeplerini araştırmak fikrini taşımıştır. Yaşamın zorlukları peşinde koşturan normal insanlar için bu olayı düşünmek zorunlu olmadığı gibi bir fantazi bile sayılabilir. Ancak bu hususta nisbeten derin bir araştırma yapılırsa, geçmiş toplumların sosyal yapıları hakkında bir takım sosyolojik bilgilerin elde edilebileceği kesindir⁴⁰. Hiciv ve mizahın ortaya çıkış sebepleri araştırılmadan önce sözkonusu alanlarla ilgilenen sanatkarların niteliklerine bakmada fayda vardır.

Hiciv ve Hezelciler: Hiciv, hezel ve daha genel bir deyimle mizah sanatı, tarihî süreç içerisinde sadece şiirle ifade edilmiş değildir. Hiciv ve mizah toplumsal yaşamla ilgili olduğu için, hayatın bütün cephelerinde yer almış ve toplumun bütün kesimlerini ilgilendirmiştir. Çünkü nefret ve hoşlanma, kızma ve sevinme gibi yetiler az veya çok bütün insanlarda bulunan ortak özelliklerdir. Bu konular şiirde daha elverişli bir zemin bulmuşsa da dinî, tasavvufî, ilmî, tarihî ve diğer alanlarla ilgili klâsik İslâm kültürünün her türlüşündü yer almıştır. Saraylara mensup ve mensup olmayan şair ve yazarlar bunlara yer verdikleri gibi, kendi başına çeşitli alanlarda yazan nesir yazarları ve halk ozanları hatta normal vatandaşlar bile bu konulara zaman ayırmışlar. Kimileri de sözkonusu sanatları bir meslek haline getirmiştir. Eski hiciv ve mizah yazarları birçok tabakadan çıkmışsa da onları üç temel gruba ayırmak mümkündür.

a) **Maskaracılar ve Soytarılar:** Maskaralık ve soytarılık bütün milletler arasında uzun bir tarihî geçmişe sahiptir. İslâm tarihinde mizah, hiciv ve güldürtü üretmek geçimini resmen ve alenen soytarıcılık ve maskaracılıkla temin edenler

³⁹ Fesâî, s. 247, 252; Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, II, 166-167.

⁴⁰ Halebî, s. 45.

çoktur⁴¹. Tarih kitaplarına bakıldığında Ortadoğu ülkeleri yöneticilerinin çoğu kendi saraylarında soytarı bir erkek veya kadın tuttuğu ve soytarının söylediği kaba ve edeb dışı sözlerle herkesi eğlendirdiği. bazan suçluların bağışlanmasına ve bazan da suçsuzların cezalandırılmasına sebep olduğu kaydedilir⁴².

Hezeli ve mizahu meslek edinen bu sanatkarlar öğrendikleri özel kurallarla toplumun dikkatlerini çekmiş ve insanlar, onların sanatlarını icra etmeleri karşılığında -zoraki yahut isteyerek- yaşam giderlerini karşılamışlardır. Bu tiplerin en beceriklileri ve kurnazları ise, sultanların ve yöneticilerin "nedim"leri olmuşlar. Bu grup insanlar sanatlarını halka da sunmuşlarsa da, iş piyasaları özel mahfillerde, sultan ve şahların saraylarında ve haremelerinde daha cazip bir nitelikteydi. Bu mizah tabiatlı şen insanlar için saraylarda ve aristokrat meclislerinde hakaret içerikli "delkak" (soytarı, palyaço, maskaracı) kelimesi kullanılırdı.

Sultanların meclislerinde bulunanları güldürecek ve eğlendirecek her tür nükte, latife, küfür ve kaba söz söylemelerine de izin verilmişti⁴³. Söyledikleri söz veya yaptıkları davranış karşılığında cezalandırılmaları çok ender görülürdü. Zamanın tarihçileri ve vakânisleri de bu kişilerin keskin dilleri ve yöneticiler nezdindeki itibarlarından korktukları için, onları, sultanın sohbet arkadaşı anlamına gelen "nedim" ismiyle anardı. İslâm'ın uzun tarihinde bunlardan bazılarının her vezir ve emirden daha güçlü ve etkili olduğu görülmüştür⁴⁴. Arap yazarlardan Cahız, İbn Kuteybe, Ebû'l-Ferec İsfahânî, Râğib İsfahânî ve Fars yazarlardan Mevlânâ, Attâr, Senâî ve benzerlerinin kitaplarında ve Türk edebiyatında da "letâif"⁴⁵ adı altında yazılan eserlerde ve diğer hikâye kitaplarında

⁴¹ Abbasiler döneminde yaşamış olan Hâşimîlerden Ebû'l-İber (ö. 250 hc.) adlı şair bu sanatla geçimini sağladığı bir yana, bu sanatın eğitimini dahi verirdi. Bk. Halebî, s. 70 krş. Sımnânî, s. 45.

⁴² Halebî, s. 15. Rivayetlere göre zalim Haccâc'ın yanında bulunan biri yellenir ve çok utanır. Haccac adamı sevindirmek için "bu yılki haracımı bağışladım başka isteğin varsa söyle yerine getireyim" der. Oraya öldürmek için getirilen bir esirin de bağışlanmasını ister ve esir bağışlanır. Adamları esir birlikte giderken esir sürekli şöyle der: "O kıça kurban olayım ki, hem bir yılın vergisini kaldırdı hem de esirleri öldürülmekten kurtardı". (*Muhadaratu'l-udebâ*, Beyrut, 1961, II, 681). Gaznelî Sultan Mahmud ile Ayaz arasında geçen fıkalar da çok ünlüdür. Bak. Çiftçi, Hasan, *Uheyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi* (yayınlanmamış Doktora tezi), Erzurum, 1996, s. 111-114.

⁴³ Sultan Murat Han yerinde ve güzel bir nükte söyleyene veya latife yapana daha üstün bir görev verirdi. Tezkirecilerin yazdığına göre Sultan II. Bayezid'din de söylediği güzel bir nükteden dolayı Çakerî adında bir şare bol ihşanda bulunarak makamını terfi etmiştir. bk. *Latîfi Tezkiresi*, s. 60, 150

⁴⁴ Sımnânî, s. 44-45.

⁴⁵ Çiftçi, s. 62 vd.

bu tiplerle ilgili birçok fıkrâ ve hikâye yer almaktadır. Örneğin Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde yer alan hikâyelerden birisi şöyledir:

Tirmiz Şâhı ile soytarı satranç oynarlar. soytarı şâhı yenince şâh kızarak satranç taşlarını soytarının yüzüne fırlatır. Tekrar oynarlar, yine şâh yenilince, soytarı şâhın korkusundan titremeye başlar. Bir oyun daha şâhı yenince "şâh mat" diyeceği yerde kaçarak yataklarını altına saklanır. Şâh "bu ne haldir?" diye sorunca, saklandığı yatakların altından korkuyla dolu titrek sesiyle o, şöyle der:

*"Şah şah şah ey seçkin şah! Yatak altına saklanılmadan doğru söylenir mi?
Hele senin gibi öfkeli ve ateş saçan biri karşısında hiç doğru söylenir mi?...
Ey şah! sen satrançta 'mat', ben ise korkudan mat olmuşum, ancak yatak al
tından 'şah mat' diyebilirim"⁴⁶.*

b) Mecnûnlar, Divaneler, Behlûller ve Halk Filozofları: Arapça bir kelime olan "mecnûn"un asıl anlamı aklı melekesini kaybeden, cin ve şetanın çarptığı kişi demektir. Ayrıca ünlü Leyla ile Mecnun hekâyesinin erkek aşık kahramanın adı olduğu da bilinmektedir. Farsça olan "divâne" kelimesinin anlamı ise, dev, cin ve periye benzeyen; cin çarpan, cin gören; aptal, ahmak, cahil demektir; ayrıca aşka yenik düşen ve aşka karşı aklı melekesini yitiren kişiye de divane, meczûb veya mecnûn denilir⁴⁷. Behlûl kelimesi ise, güleç yüzlü ve cömert insan anlamına geliyorsa da istilâhî anlamı her türlü hayır ve fazileti kendisinde toplayan Allah'ın aşkından dolayı deli divâne olan sûfi demektir⁴⁸. Halk filozoflarından kastımız ise Nasrettin hoca gibi toplumun problemleriyle ilgilenen ve toplumun istek ve arzularını her fırsatta dile getiren halk kahramanlarıdır. Fakat bu ilk gruptan kastımız burada aklı melekesini yitiren ya da cinler tarafından çarpılan mecnun, divane ve deliler değildir.

Buradaki mecnun, meczub ve divanelerden amacımız felsefî bir deliliğe sahip olan, her akıldan daha akıllı, keskin zekaya sahip, ama dış görünüşleriyle saf ve deli olarak algılanan yetenekli kişilerdir⁴⁹. Somut ve biyografisi bilinen kişilerden ziyade, onların büyük kısmı efsanevî şahıslardan oluşur. Bu şahıslar İslâm kültüründe, Behlûl, Ebleh, Araplarda Cuhâ Farslarda Cûhî, Talhak, Ayaz ve Türklerde, Nasreddin Hoca, Bektaşî ve benzeri isimlerle anılırlar. Daha çok fıkrâ ve latifelerde birer kahraman ve halk filozofu rolünü üstlenirler.

İsâm'ın geçmiş kültürel birikimi içerisinde düşünce ve felsefe yazarları "delilerin akıllıları", "delilerin behlûlleri", "kanştuncılar", ve "akıllıların delileri" (kısaca deli görünümülü akıllılar) yahut bu deyimleri karşılayan Arapça ve Farsça başlıklar altında kitaplarında bölümler açmuş ve mustakil risaleler yazarak bu

⁴⁶ Mevlânâ, Celâleddin, *Mesnevî*, (nşr. Reynold A. Nicholson), Tahran, 1371 hş., s. 527.

⁴⁷ Dîhîhudâ, XLIII/ 477, XXIV/599,600.

⁴⁸ *D'Â*, V, 351 vd.

⁴⁹ Sımnâni, s. 47.

eserlerde onların düşüncelerine, hareketlerine ve sözlerine yer vermişlerdir⁵⁰ Bu tip şahısların bir kısmı özellikle tasavvuf alanında da bir hayli itibar görmüş ve birçok sûfî edebiyatçının eserlerinde geniş yer almıştır⁵¹. İbn Arabî de eserlerinde onlara yer vererek şöyle der: "Divâneler yaşamın tuzudur. Onların akıllıları daha etkilidir...Onların alınlarında Hakk'ın kudret eserlei görünür ve akıllı insanlar onları görmekle Hakk'la yüzyüze gelirler"⁵². Bunların bir kısmı aşk ve muhabbet neticesinde kendinden geçmiştir, bir kısmı Allah korkusundan delirmiş, bir kısmı Allah'ın nurundan bir parıyla bu hale gelmiş; bir kısmı gerçek halini halktan gizlemek için kendisini deli olarak göstermiştir; bir kısmı da istedikleri servete ve makama ulaşmak, fakirlik ve yoksulluktan kurtulmak, daha rahat bir şekilde yaşamak ve yaşamdan daha çok zevk almak için bu yola baş vurmuş. Kimisi de, yaşadıkları ortam ve toplumda insanın aklını kullanmasının çok defa kendisini maddî ve manevî olarak rahatsız ettiğini ve birçok akıllı ve yetenekli kişinin adı bile anılmazken, bir hayli aptal ve cahilin hak etmedikleri makamlara yükseldiğini görünce, bu yola başvurmuştur. Kimisi de devlet kapısında görev almamak için kendini deliliğe vermiştir⁵³. Bu tip kişilere müstehcen olanlarına varuncaya kadar toplumsal yaşamın her cephesiyle ilgili fıkra ve hikâye hatta şiirler nisbet edilir.

Burada ne Hâlık'ı ne de mâhlûku selamet bırakan sofulara ait divane ve meczupların diliyle söylenmiş bulunan ve "şathiyat" diye adlandırabileceğimiz bir iki hiciv ve mizah örneğini vermekle yetineceğiz: İbn Arabî bir behlûle aklını nasıl kaybettiğini sorar. O da bir kahkaha atarak "asıl deli sensin öyle olmasaydın aklı olmayan birine, aklını nasıl kaçırdın diye sorar mıydın?" demiş⁵⁴.

Biri bir divaneye sorar, "Allah'ı tanıyor musun?" Divane, "O'nu nasıl tanımam, beni bu hale getiren O'dur", der.

Başka yerde de aynı soruya karşılık divanenin biri şöyle cevap verir: "O'nu nasıl tanımam, zira ben yüzlerce defa O'ndan dolayı çaresiz hale düştüm"⁵⁵.

Elbette bu tür sûfîyane mizah arasına duygusal bir boyut kazanarak beşerî münasebetlere ve sıkıntılara karşı şiddetli bir isyana dönüşür. Attar'ın Müsibetnâme'sinde şöyle bir örnek vardır: "Yaşlı bir adamın gencecik bir oğlu varmış ve ölmüş. Yaşlı adam tabutun peşinde yürürken başını göğe doğru kaldırır ve şöyle der: 'Allah'ım! Sana ne söyleyeyim? Sen'in çocuğun yok ki, bu çektiğim ızdıraptan haberin olsun!!!'

⁵⁰ Sımnânî, s. 47; *DİA*, V, 351-52.

⁵¹ Örneğin Mevlânâ, Attâr, Senâî, İbn Arabî ve başka birçok mutasavvufun eserlerinde bu tiplerle ilgili ibret verici eleştirici nitelikte hikâyeler yer almaktadır.

⁵² Sımnânî, s. 48.

⁵³ Sımnânî, s. 48-49.

⁵⁴ *DİA*, V, 351.

⁵⁵ Rezmûcî, s. 94; Attâr'ın *Müsibetnâme*'sinden alıntı yapılmış. Bak. II, 253, 256.

Bu tür tasavvufî mizah ve alay hem toplumsal zevki taşıyor hem de felsefî zevki. Hem enteresan bir mizah türünü oluşturur hem de gerçekten üstün bir forma ulaşmış âmiyâne alay ve mizah türüdür⁵⁶

c) Hicivci ve Alaycı Şairler: Bu gruptakiler genellikle şair ve edipler arasından çıkan sanatçılardır. Onlardan kimisi hicvi ve hezeli bir meslek haline ve kimisi de söylemiş olduğu birçok ciddi şiirler yanında zaman zaman hiciv ve hezel türünde parçalar da söylemiştir. Klâsik İslâmî edebiyattaki bu türün kökenleri de tarihi ve sosyolojik olarak Arapların caliliye dönemine kadar uzanır. Burada verilmeye çalışılacak bilgiler aynı zamanda hicvin ve hezelin arka planındaki tarihi sebeplerine de bir açıdan ışık tutacaktır.

İslâm dinini kabul eden milletler arasında saf vahiy kültürü yanında içinde doğduğu caliliya Arapları kültürü ve şiiri de yayıldı. Cahiliye Araplarında ise, ister tabiatın ve göçebeliğin zor şartları ve ekonomik nedenlerden olsun, ister başka sebeplerden olsun kabilenin dar anlayışı çerçevesinde asabiyyete dayalı ırkçı düşünceler hakim idi. Zalim olsun mazlum olsun kabile fertlerinin aşırı bir derecede birbirlerini desteklemeleri, kabilelerini sevip saymaları, savaş ve barışta aynı çabayı göstermeleri ve birlikte hareket etmeleri gerekirdi. Cahiliye Arapları kendilerini yaratılışın mükemmel tezahürü ve bütün milletlerin en asili olarak görürlerdi⁵⁷. Bu anlayışa sahip cahiliye toplumunda o dönemde bugünkü basın yayının rolünü üstlenen kabile şairlerine büyük görevler düşerdi. Savaşta bir savaşçıdan ve barışta da bir kabile reisi ve aristokratından beklenen görevlerin aynısı şairlerden de beklenirdi. Kabile şairleri barışta "fahriye"leriyle (üstünlük bildiren şiirler) kabilesi ve toplumunun üstünlüklerini, savaş ve kavgalarda da hiciv silahıyla rakip kabilenin kusurlarını anlatmaları gerekirdi. Ayrıca o dönem Arapları arasında şairlerin cin ve şeytanla desteklendiğine inanılırdı ve toplumda hicivci şairin söylediklerine manevî bir anlam yüklenirdi⁵⁸.

Farklı kabilelere mensup iki şairin karşılıklı atışmalarını içeren ve "nakaiz" denilen şiirlerin doğuşu da aynı döneme denk geldiği söylenebilir. İslâm'ın gelmesiyle hicivle savaş geleneği müşrik ve müslüman şairler arasında cereyan etti. Asr-ı Saadet'ten sonra, Emevîlerin iktidara gelerek ırkçı bir siyaset izlemeleri ve cahiliye arapları düşüncelerinin yeniden revaç bulması neticesinde hiciv savaşı bu kez Arap ve Arap olmayan özellikle Arap ve Fars asıllı şairler

⁵⁶ Rezmecü, s. 95.

⁵⁷ Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiye*, İstanbul, 1992, s. 27, 29, 33, 48-50 vd. Muaviye'nin bile Arap olmayanların katliamı için çareler düşündüğü hatta bu konuyu emirlerine arzettiği fakat emirlerinden birinin onu bu fikirinden vaz geçirdiğine dair rivayetler vardır. İlgili kaynağa bak.

⁵⁸ Şerif, M. M, *İslam Düşüncesi Tarihi*, (çev. Mustafa Arnağan), İstanbul, 1990, II, 208 vd; ed-Dehhân, s. 12, 57 vd.

arasında "şuûbiyye" düşünceci içerisinde boy gösterdi⁵⁹. Hicvi sadece kabile ırk ve dinler arasındaki çatışmalarla sınırlandırmak elbette doğru değildir. Nitekim aşağıda da belirtileceği gibi hicvin birçok nedenleri ve şekilleri vardır ve bunlar cahiliye arabi için de geçerliydi.

•Arap şiirinde gelişen ve hemen hemen her dönemde bazısı kaba küfür ve sövgülerle ifade edilen hiciv ve hezelin Fars ve Türk edebiyatlarını da etkilediği ve konuya değinen araştırmacıların belirttiği gibi bir kısmı, kitaplara alınamayacak derecede edep dışı bir kalıba sokulduğu görülür⁶⁰. Nitekim İranlı bir araştırmacı konuya ilişkin şöyle der: "Elde mevcut İran'ın eski edebiyatında hicivden herhangi bir iz bulunmamaktadır. İran edipleri, Arap şairlerden etkilenmedikleri sürece küfür ve saçma sapan kaba hezellerle geçim elde edilebileceğini ve başkasına yönelik kırıcı ve tahrip edici hicivlerle ve çirkinliklerle arzularına kavuşabileceklerini de bilmiyorlardı"⁶¹.

Hiciv ve Hezelin Sebepleri:

Yazarı hiciv, hezel ve alaycılığa zorlayan faktörler oldukça karmaşık ve bir o kadar da farklıdır. Çünkü kişiye şahsiyet kazandıran nedenlerin, sadece o kişinin beden ve ruhuyla sınırlı olduğu asla söylenemez. Zira bu faktörlerden bazısı kişinin karakteristik yapısına bağlı olduğu gibi, bir kısmı da onun bu yapıyı kazanmasında etkili olan dış dünyaya bağlı gelişmelerde aranması gerekmektedir. Bu faktörlerden bazısını şöyle sıralamak mümkündür:

a) Bilindiği gibi hicivlerin bir kısmı kişilere yöneliktir ve özellikle şairleri kişisel hicve sürükleyen nedenlerin başında maddî çıkar, kin ve nefretin geldiği rahatlıkla söylenebilir. Çünkü methiyeci ve hicivci bir şair olan Kemâluddîn-i İsfahânî'nin şu şiiri ile Firdevsî'nin aşağıda gelecek şiiri bu hususta elimize yeterli bir kanıt vermektedir:

"Tamahkar şairlerin üç tür şiir söylemeleri adet olmuştur, biri medih, diğeri istek kıtası, eğer verirse üçüncüsü şükür, vermezse hiciv, ilk ikisini söyledim üçüncüsü hakkında ne dersin?"⁶².

Vahşi-yi Bâfkî (ö. 991/1583) de şöyle der:

⁵⁹ Marûf, Naîf, *el-Edebu'l-İslâmî fi 'asri'n-nubuvve ve hilifeti'r-râşidân*. Beyrut, 1990, s. 205; Dihân, s. 58-59. Arap edebiyetinde nakaiz için bak. Ahmed eş-Şâib, *Târihu'n-Nakâiz fi'l-Şi'r'i'l-'Arabî*, Kahire 1953. Bu eser Arap edebiyatında nakaizle ilgili belki de en önemli eserdir.

⁶⁰ ed-Dehhân, s. 14 vd.; Sımnânî, s. 46; Levend, 511 vd.

⁶¹ Sımnânî, s. 46.

⁶² Fesâî s. 93-94; Bak. Kemâluddîn-i İsfahânî, *Divân* (nşr. Hüseyin Bahru'l-'Ulûm), Tahran, 1348 hş.,

"Ey saba rüzgarı efendiye. me'dihte inciyi delebildiğimi söyle, eğer çirkinliğe ve hoşnutsuzluğa kaçarsa hicvi de iyi söyleyebilirim"⁶³.

İşte bu şiiirlerden şairlerin memduhlarını tehdit etmede hicvi nasıl bir silah olarak kullandıkları açıkça anlaşılmaktadır.

Özellikle hicve azıcık eğilimi olan şairler, genelde devrinin yönetici, zengin, arkadaş veya tanıdıklarından beklediği ilgi, mal ve parayı elde edemediği ve memduhun ödülünden ümit kestikleri zaman da hicvederler: Şehnâme'sini Sultan Mahmud'a sunan ve beklediği ödülü alamayan büyük şair Firdevsî de şöyle der:

"Şair incinnince hiciv söyler, hiciv kıyamete kadar bakî kalır"⁶⁴.

Ünlü Arap şairi Beşşâr Bin Burd de Halife Mehdî'nin veziri hakkında yazdığı methiyeye karşılık para alamayınca onu hicveder ve neticede öldürülür⁶⁵. Arap Fars ve Türklerde bu yola baş vuran edipler burada sayılmayacak kadar çoktur.

Şairler arasındaki kalem kavgası da genelde onların birbirlerini hicvetmek veya yekdiğerine küfretmekle sonuçlanırdı. Bu kavgaların birçok nedenleri varsa da bunların başında üstünlük taslamak, kişisel çıkar, birbirlerinin kadrini bilmemek, hasetçilik ve çekememezlik gelir. Ehli-yi Şirâzî (ö. 942/ 1535) bu hususta şöyle der:

"Dünyadaki şairler iki kısımdır, (aralarındaki) anlaşmazlığı anlatmak imkansızdır iyileri melekten daha iyidir, kötülerini ise köpektten daha kötüdür"⁶⁶.

Nitekim çok gururlu ve kibirli olup edipler arasında sevilmeyen Osmanlı şairi Kebîrî'yi, Katip Şevkî şöyle hicveder:

"Kebârî şî'ir-gûlar arasında, hemin ta'dâd içinde sıfıra benzer..."⁶⁷

Bazı şairlerin hezele ve kavgaya eğilimli bir psikolojik yapıya sahip olmaları, onların birbirlerini ve halkı hicvetmeye sebep olurdu⁶⁸. Bu nedenle bazı şairler sebepsiz yere ailelerini dostlarını, hatta kendi şahıslarını hicvetmekten

⁶³ Fesâî s. 237-238.

⁶⁴ Fesâî s. 230.

⁶⁵ Ferrûh, Ömer, *Beşşâr Bin Burd*, Beyrut, 1979. s. 46-47.

⁶⁶ Fesâî s. 231; krş Ehli-yi Şirâzî, *Divân*, s. 547.

⁶⁷ *Lâtîfî Tezkiresi*, s 266-277.

⁶⁸ Eski tezkirelere ve tarih kitaplarına baktığımızda bazı edipler hakkında "tabiatu hiciv ve hezele yatıkdı", "hezel tabiatlıydı", "herekese sataşırđı", "bir bahane ile istediğini hicvederdi" ve benzeri ifadelerle karşılaşılmakta. Gazalî, Tokatlı Latîfî, Hayatı ve Sagarî için bak. *Latîfî Tezkiresi*, s. 183-186, 296-297, 396-398 Şehî Bey, *Tezkire "Heşt Behişt"*, İstanbul, 1980. s. 91, 132, ve diğerlerine.

çekinmemişler. Arap şairlerinden Beşşâr b. Burd⁶⁹, Ebû Nuvâs, İbn Cerîr, el-Farazdak; Fars şailerinden Enverî, Suzenî, Hâkânî, 'Ubeyd-i Zâkânî; Türk şairlerinden Nefî, Eşref ve Sünbülzade Vehbî ve benzeri şairlerin divanlarında bu tür şiirler çoktur⁷⁰.

Arap şairi Abdullah b. Evfâ el-Huza'î kendi hanımını hicvederken, "kötülüğü kıskırtan bir köpek gibi insanlar arasında koğuculuk yaptığını, komşular arasında laf taşıdığını iftirada bulunduğunu, yeme ve içmede aşırı davrandığını" söylemekten kendini alkoymamıştır⁷¹. Ünlü Fars şairi Enverî, hanımını ve yine ünlü Türk şairi Nefî babasını bile selamet bırakmamıştır.

Bazı şairler de hezel ve hicivleriyle övünmekte ve kendilerini bu hususlarda usta ve eşsiz sayarlar . Nitekim Fars şairi 'Am'ak Şöyle der:

*"O kimseyim ki hicvi bayrak edince, bin Moncik (hicvettiği şairin adı) kar
şında duramaz..."*

Yukarıda da geçtiği gibi Vahşi de şöyle der:

*"Ey saba efendiye, övgüde inciye delebildiğimi söyle, eğer çirkinliğe ve hoş
nutsuzluğa kaçarsa hicvi de iyi söyleyebilirim"⁷².*

Şair Eşref'in şu kıtası da bu hususta yeterli bilgi verir:

*"Eylemem ölsem yalam ihtiyar,
Doğruyu söyler gezer bir şairim.
Bir güzel mazmun bulunca Eşrefa'¹
Kendimi hicveylemezsem kâfirim"⁷³.*

Bu şairler hicivlerinde aşırı gitmede de herhangi bir sakınca görmezlerdi. Nitekim İran şiirinin ünlü hicivcisi Süzenî şöyle der:

*"Hicivde küfür eteme (verme) dersin, peki ne vereyim? kızarmış tavuk mu
vereyim, kuzu kebabi helva ve muhallebi mi?"*

⁶⁹ Doğuştan kör ve çirkin bir fizikî yapıya sahip olan Beşşâr da çocukluğundan itibaren hiciv söylemiş, çok defa karşıt hicivlere dayanamayarak başını duvara çarparmış Nefî gibi o da hicivlerin cezasını ölümüyle ödemek zorunda kalmış. Bak. Ferrûh, s. 107 vd.

⁷⁰ Fesâî, s. 234. Nefî de gayet ağır ve sövgüden farksız hicivleriyle herkesi kendine düşman etmiş ve onun hakkındaki şu beyit hemen hemen bütün kaynaklarda yer almıştır: "Adı Nefî olan o hicivci şairin öldürülmesi tıpkı engerek yılanının katli gibi, her dört mezhepte vaciptir". O kadar hicve eğilimliydi ki, hicvetnemeye tevbe ettiği zaman bile kendi uygunsuz bahtını hicvetmek ister. Bak. Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1994. II, 449-465; Yücebaş, Hilmi, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1976, s. 138; Mehmet Atalay, *Şa'i Nefî Farsça Divanının Edisyon Kretiği ve Üslubu*, Erzurum, 1988 (basılmamış Doktora tezi), s. 8-12.

⁷¹ ed-Dehân, s. 14, Ferrûh, s. 107vd

⁷² Fesâî, s. 237-238

⁷³ Kabaklı, s. 192.

Hiçbir rakip rakibine bunları veremez, hiçbir şeyh müridine bu işi emretmez.

Hekim kişi hicve küfürle maya verir (çalar) ta ki, (o küfür) hicivle voğurulsun ve ekşimiş hamura dönüşsün.

Küfürsüz hiciv mayasız ekmek gibidir, mayasız ekmek de insanın karnını sancılatır"⁷⁴.

Edebiyat tenkitçileri haklı olarak kişisel hicve pek değer vermezler Çünkü ahlâk ve edep dışı niteliklere sahip olması yanında hicvedilenin ortadan yok olmasıyla bu tür şiirlerin değeri de kendiliğinden düşer. Fakat aynı hicivci şairlerin ahlâkî açıdan toplumsal yapıya olumlu katkıda bulunan mizâhî ölçüler içindeki şiirleri de vardır. Şimdi konuya daha çok bu açıdan bakmaya çalışalım.

b) Toplumsal değerlerin değişmesi veya kötüye kullanılması hicivci ve mizahçıların nefretini kışkırtmaya ve bu nefretin hicve dönüşmesine yol açan faktörlerin başında geldiği hemen hemen konuya değinen her edebiyat tarihçisi tarafından ileri sürülmektedir. Yukarıda da geçtiği gibi, kişisel ve toplumsal hicvin temelinde nefretin varlığı inkar edilemez. Çünkü hicivci ya da mizahçı yazar, başta ısrarla inkara kalkışarak toplumun mutluluğuna çalıştığını iddia etse bile, sonradan onun kendisini motive eden kişisel nefret ve öfke ile işe başladığı ortaya çıkar. Çünkü mizah kılıfıyla kamufle etmeye çalıştığı eleştirisindeki küçümseme özelliği bile, tek başına, onun bu gizli nefretini kolayca açığa çıkarmada yeterli bir işaret sayılabilir. Bazı hicivci şairler, topluma olan bu nefretlerini Eşref'te olduğu gibi açığa dile getirmekten de sakınmazlar. Nitekim Şair Eşref şöyle der:

*"Kabrîmi Kimse ziyaret etmesin Allah için,
Gelmesin reddeylerim billah öz kardaşımı.
Gözlerim insanoğlundan o rütbe yıld ki,
İstemem ben "Fatîha" tek çalmasımlar taşım"⁷⁵.*

Ancak mizahçıyı nefrete ve öfkeye sevkeden sebepler daha çok önemlidir. Bu sebeplerin ise, genelde ahlâkın ve toplumsal değerlerin alt üst edilmesi, toplumun aldatılması, asalet ve iffetin yerine, rezalet, kötülük ve riyakârlığın değer kazanması gibi sosyal olumsuz değişimlere dayandığı görülür⁷⁶. Burada topluma veya kişilere yöneltilen eleştirinin ölçüsü de şair tarafından beğenilmeyen sosyal olayın çapıyla ve kendi ızdırabının ölçüsüyle orantılıdır. Vakıa çok büyük ve şair de o hususta çok hassas ise, ortaya koyacağı hicivsel tepkisi de o denli çok aşırı belki de kaba küfüre bile dönüşür⁷⁷.

⁷⁴ Fesâî, s. 237-238

⁷⁵ Kabaklı, I, 192; bak. Halebî, s. 47-49; Fesâî s. 229.

⁷⁶ Halebî, s. 47-49; Fesâî, s. 229.

⁷⁷ Rezmeû, s. 90.

Örneğin Moğol istilası neticesinde İran'da ahlâki çöküntünün zirvelere tırmandığı sıralarda (VIII./XIII. asır) yaşamış bir hicivci şair şöyle der: "Büyükler nezdinde üstün olmak ve ömrünüzden yarar sağlamak istiyorsanız, maskaralık, kavatlık, çalgıcılık, yafan yere şahitlik, dini dünyaya satmak ve iyiliğe karşı kötülük yapmayı meslek edininiz"⁷⁸. Bir yerde de şu hikâyeyi anlatır: "Bir fahişe, kendi çocuğuyla, sen çalışmıyorsun ve ömrünü başıboş geçiriyorsun diye kavga ederek şöyle der: Kaç defa dedim ömründen yararlanmak için git takla atmayı, halkadan köpek sıçratmayı ve ip atlamayı öğren; yoksa beni dinlemiyorsan and olsun ki, o kökü kurumuş ilimleri öğreninceye ve alim oluncaya kadar seni medreseye süreceğim; böylece yaşadıkça zillet, şanssızlık ve felâket içinde kalır, hiçbir yerden bir arpa tanesi kadar fayda elde edemeyeceksin"⁷⁹. Nitekim bu söz ve hikâye ile, mükemmel bir insan olmak ve ilim tahsil ederek alim olmak uğruna harcanan bir ömrün verimsizliğine yöneltilen eleştiride bundan daha büyük nefret ve öfke olabilir mi?⁸⁰

c) Birçok hiciv, hezel ve alay yazarı da, cinayeti ortaya koymak ve aptallığı alaya almak istediklerini açıkça ifade ederek bu amaçla toplumdaki kötülükleri uzaklaştırmaya veya azaltmaya çalışır. Senâî "benim hezlim öğretmektir". Mevlânâ "sen hezeli ciddî olarak bil" ve 'Ubevd, "hezeli küçük görme ve hezeliçilere hakaret gözüyle bakma" ya da "dilencilerin sövmesinden... şairlerin ve maskaracıların dilinden incinme..." derken⁸¹, bu edipler, hicivci veya mizahçıların keskin dilinden ve etkili darbelerinden korkmanın yersiz olduğunu belirtmek istemişler ve üstelik, toplumun, onların ısrarlı isteklerine uymasını beklemişler. Zira onların hedefleri şirret ve ahlâka karşı düşmanlık değildir. Aksine böyle üzücü bazan da incitici dili kullanmaktan amaçları, toplumu fesada götürenleri uyarmak, cahil, habersiz ve aldatılmış insanları gaflet uykusundan uyandırmaktır⁸².

d) Bazan da hiciv ve mizah yazarı, estetik açıdan kendine özgü örneklerde yeteneğini denemek ister ve bundan zevk duyar. Yukarıda geçen 'Am'âk ve Vahşî'nin şiirleri ve Eşref'in aşağıdaki beyti bu fikri açıkça ortaya koymaktadır:

*"Bir güzel mazmun bulunca Eşrefa!, Kendimi hicveylemezsem kâfirim"*⁸³.

Fakat bu durumda yazarın başarılı olabilmesi için bazı yeteneklere sahip olması gerekir. Bunların başında da kişilik açısından yazarın kendisini harekete geçirecek ciddî ile karışık mizahçı ve şakacı bir ruha sahip olması şartı

⁷⁸ Sözkonusu şair 'Ubevd-i Zâkânî'dir bk. 'Ubevd-i Zâkânî, *Kulliyât-i 'Ubevd-i Zâkânî*, (nşr. Pervîz Âtâbegî), Tahran, 1343 hş., s. 205.; Çiftçi, s. 90, 130 vd.

⁷⁹ Zâkânî, s. 274.

⁸⁰ Halebî, s. 50.

⁸¹ Zâkânî, s. 208.

⁸² Halebî, s. 50-51.

⁸³ Kabaklı, I, 192.

gelmektedir⁸⁴. Ayrıca zengin bir kelime hazinesine ve sanatsal yeteneğini kanıtlayacak olağanüstü cümleler kurabilme maharetine ve son olarak da bu hususta okuyucudan daha ileri bir safhada olabilmesi için üstün ve zengin bir hayal gücüne sahip olması gerekir. Mizah türündeki eserlerin kalıcı olması ve sürekli bir okuyucu kitlesini bulabilmesi de, onların bu özellikleri taşımalarına bağlı olduğu görülür.

Hiciv ve hezel içeren mevcut eserlerden çoğu, her ne kadar nefret andıran görünümdeyse de, onların arka planında gerçeğe, asalete, iffete, gerçek güzelliğe ve kusursuzluğa beslenen derin ve ince bir aşk ve istek yatar. Bu özellik de, ancak ince bir düşünme ve araştırma ile ortaya çıkabilir. Eğer İranlı edip 'Ubeyd-i Zâkânî *Ahlâku'l-esrâf* adlı eserinde, görünürde eski ahlâk anlayışını alaya alıyor ve yaşadığı dönemdeki aristokratların (kötü) ahlâk anlayışını övüyorsa, gerçekten toplumdaki değerlerin tersyüz edildiğini vurgulayarak, devrindeki ahlâkî değerlere değil, kendisinden öncekilerin ahlâkına bağlılığını göstermek ister⁸⁵.

e) Hiciv ve alaycılığın oluşmasını sağlayan en önemli bir faktör de, yazarın idealist yapısıyla ilgilidir. Çünkü temelde o, hep mükemmelliği arar. Hicivci ya da alaycı yazar, gerçekleri abartarak saçma sapan sözlerle eleştirmesi bakımından idealist ruhla çelişkili gibi görünse bile, temelde bir hedefi amaçladığı kesindir. Zira mevcut sosyal ortamdaki değerler ve ahlâkî yapı, yazarı tatmin etmediği için o, sürekli zihninde oluşturduğu yeni bir dünya ve hak, hukuk, adalet ve iyiliğin hakim olduğu bir ortam arzulayarak onu savunur. Öte taraftan beğenmediği mevcut düzeni, değerlerini ve onları doğuran anlayışları da alaya alarak küçümser, hatta idealindeki yapının oluşumuna zemin hazırlamak için, onlarla savaşmayı bile göze alır. 'Ubeyd'in *Ahlâku'l-esrâf*'inde hakim olan tema da aynı manzarayı göstermektedir. Çünkü o, eski ahlâk anlayışının çağdaşı insanların saldırısına ve aşağılık aristokratların alaycı bakışlarına maruz kaldığını görünce, kendisi de keskin ve ısrırcı diliyle çağdaşlarının ahlâk anlayışını "mezheb-i muhtâr" tabiriyle alaya alır ve kendisine sert eleştiriler yöneltilir. Bu anlayışın doğurduğu zarar ve kötülükleri gülünç, fakat esef verici bir tarzda açıklar. Böylece eski ahlâk anlayışını savunmuş olur⁸⁶.

Biri hayvanların diliyle Enverî 'den diğeri de Hâcû-yi Kirmânî'den olmak üzere aşağıdaki iki örneğe bakınız: Enverî bir tilkinin kaçışını, Hâcû ise İsfahanda bir emirin cenazesinin defin şeklini konu edinmektedir. Bu örneklerde bazı toplumlarda var olan kötü idare ve çarpıklıklar ile zalim emir ve sultanların bozuk yönetimi mizahî bir dille yapıcı bir tarzda eleştirilmiş ve bu iki yazarın böylesi toplum ve yöneticilere karşı buğzu ve kinî ifade edilmiştir. Enverî:

⁸⁴ Halebî, s. 51; Fesâî s. 228.

⁸⁵ Zâkânî, s. 158 vd.; krş. Halebî, s. 51-52; Bak. Çiftçi, s. 58 vd.

⁸⁶ Halebî, s. 53-54; krş. Zâkânî, s. 158-173.

"Bir tilki can korkusuyla habire kaçıyordu. başka bir tilki onu öylece görünce.

Hayr ola? söyle ne haber? dedi Sultan eşek yakalamaktadır diye cevap verdi, Sen eşek değilsin ne korkuyorsun? Dedi. Evet dedi , fakat insanlar bilmiyorlar ve fark gözetmiyorlar, onlara göre tilki ile eşek aynıdır. Ey bi rader korkarım ki, eşek gibi sırtıma semer vurular"⁸⁷.

Hacû-yi Kirmânî:

"Bir gün İsfahanda bir emir öldü, Irak'ta padişah olanlardandı.

Cenaze(si)nin külhanların omuzunda olduğunu görünce, bu grubun ondan ne (iyilik) gördüğünü düşünerek hayrette keldim.

Birine, şehir külhanarının cenaze taşıma işini neden seçtiklerini sordum.

Ölünün taşıyıcısı her şehirde ayrı olur, her bir işi ayrı bir gruba vermişler.

Bıyığını kıvrırdı ve dedi: Duyduğumuz kadarıyla hamam külhanları daima necaset (pislik) taşırlar"⁸⁸.

f) Aslında bütün bu faktörler yanında, görünürde başka bir faktör daha vardır ki o da şudur: Hem Doğu hem de Batı kaynaklarında, mizah yazarlarının, hiciv, hezel, alay ve maskaralığa baş vurmalarının temelinde yatan faktörün, fiziksel özrürlük, yüz çirkinliği ya da ruhsal bozukluluk ve de seçkin sınıflarda kabul görülmemeleri gibi nedenlere de dayandığı kaydedilmektedir. Daha açık bir ifade ile bu insanlar, toplumun kendilerini ciddiye almadıklarını gördükleri için, onlar da toplumu ve toplumsal yapıyı ciddiye almayarak alaycılık silahına sarılırlar. Örneğin İzup Mehippus (M.Ö. 300), Peder Bion (M.Ö. 100), Peder Horace (M.Ö. 65) ve benzeri Batılı hicivciler hayatları boyunca köle olarak yaşamış ya da sonradan özgürlüklerine kavuşan köle asıllı yazarlardı. Alexander Popen (1688-1744) ve Şohn Dryden (1631-1700), her ikisi katolik oldukları halde protestan ülkelerde yaşamışlardı. Aynı şekilde Nicolas Boileau (1636-1711) piskopat bir hasta idi; Miuel de Cervantes (1547-1616)'in bir eli felçliydi; Volter (1694-1778) sakat ve çirkin yüzlüydü; Nikolai Vasilievic Gogal (1809-1852), Giuseppe Parini (1729-1799) ve benzeri yazarlar yetenekli olmalarına rağmen, seviyelerinin altındaki bir yaşantıda ve mevkide hayatlarını sürdürmek zorunda kalmışlardı⁸⁹.

İslâm dünyasında da aynı durumla karşı karşıya olduğumuzu belirtmek gerekir. el-Câhuz (160-255/776-7-868-9) son derece çirkin bir yapıya sahip olması yanında, yaşlandığı sırada da bedeninin yarısı felç olmuştur; Beşşâr bin Burd (öl. 195/810-11) ama idi; Ebû Nuvâs (öl. 200/815-6) Arap asıllı olmamak ve benzeri şeylerle suçlanmaktaydı; İbn Kuteybe (213-276/828-889-90) dini hususunda ithama maruz kalmıştı; Ebû'l-Ferec İsfahânî (öl. 356/966-7) ile Ebû Hayyân Tevhîdî (öl.

⁸⁷ Rezmû s. 90; Enverî, *Divân* (nşr. T. Muderris Rezevî), Tahran, 1372 hş., II, 701.

⁸⁸ Rezmû 91; krş. Hâcu-yi Kirmânî, *Diavan*, (nşr. A. S. Hânsârî), Tahran, 1374 hş. s. 161.

⁸⁹ Halebî, s. 54-55.

400/109-10) son derece fakirlik ve yoksulluk içerisinde bulunuyorlardı; 'Ubeyd ise, sürekli borçlu idi ve borçlandığı kişilerden kurtulmak için avarı tam bir cömert veya kendi ifadesiyle "kıçı düzgün biri"ni bulına peşindeydi⁹⁰. Divanı edebiyatı şairi Tokatlı Lütfü küfürle itham ediliyordu, Visalî kekeme olması yanında sünnetsizlikle itham ediliyordu, Temennayı Küfürle itham ediliyordu. Hayalî'nin bir gözü kör idi ve Bursa kahvehanelerinde bir meddahın onu körlükle suçlaması neticesinde meddahi öldürmüştü⁹¹. Nefî çok yetenekli bir şair olmasına rağmen kendine layık üstün bir makama gelmedi ve babası, "pis Kürt" omakla ayıplanırdı⁹². Burada üç şairle ilgili kaynaklarda yer alan ve onları hicive sürüklediği kabul edilen bir iki örnek vermekle makalenin II. kısmı tamamlanmaya ve ardından da hiciv ve hezelcilerin yöntemleri verilmeye çalışılacaktır.

Birinci örnek köle ve Fars asıllı doğuştan kör, fizikî yapısı çirkin ve hiciv tabiatlı güçlü Arap şairi Beşşâr Bin Burd'la ilgilidir:

Ebû'l-Ferec'in rivayetine göre, Beşşâr bir gün Arapların eşrafından Mecze'e b. Sevr es-Sedûsî'nin yanında otururken içeriye bir Arap girdi. Bu Arap, Beşşâr'ı görünce huzurda bulunanlara kim olduğunu sordu. "Bir şair" diye cevap verince bu sefer "Arap mı, yoksa mevâlî (köle asıllı) mi?" diye sordu. Mevâlî olduğunu söylediler. Bunun üzerine Arap Beşşâr'a yönelerek "hiç mevâlîye şiir söylemek yaraşır mı? Şiir söylemek mevâlînin işi midir?" deyince Beşşâr çok sinirlendi. Biraz sustuktan sonra Mecze'e "ey Ebû Sevr, bana izin verir misin" dedikten sonra İranlıları öven ve Arapları fena halde hicveden birkaç beytinin çevirisini vereceğimiz şu kasidesini okudu:

"Ben Tuhâristanlı Fars komutanların beni paylaşamayacakları derecede hem baba ve hem de anne yönünden şerefli kimselerin oğlum.

İzzetimizden dolayı biz be vaz undan pişirilmiş ekmek yer, altın ve gümüş kaplarla su içeriz....

Esir düştüm ama gam değil, çünkü yüzleri tutsaklık bağıni süsleyen nice e sir gelip geçmiştir...

Ey çoban annenin ve çoban babamın oğlu, hür insanların çocuklarıyla ö vünme yarışına giriyorsun? Zarar ve yenilme bakımından bu sana yeter...

Sen, temiz suya susadığın zaman havuzda köpekle ortaklaşa su içmekteydin.

Sen, kızartılmış pislik böceğinin başını dış ucuyla kırarak yersin. Yemeye alışkan olmadığın için bu beldelerin keklğine önem vermezsin.

⁹⁰ Ayn. esr., s. 56; krş. Zâkânî, s. 80, 104-106, 221, 224.

⁹¹ Bak. Sehi Bey, s. 91, 162; *Latîfî Tezkiresi*, s. 296, 298, 463; Faik Reşat, *Eslâf, Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler*, (haz. Şemsettin Kutlu), İstanbul, 1978, s. 196 ve diğ.

⁹² Tıflî'nin Nefî hakkındaki kıtasından bir mısra şöyledir: "*Kendi çingâne'dir amma babası Kürd-i pelid*". Levend, s. 511.

Kirpileri hileyle avlamak için gecenin başında yola çıkmaktasın. Fare avı sana bütün cömertlik ve faziletlerini unutturmaktadır"⁹³.

İran edebiyatında tartışmasız en büyük hiciv ve mizah şairi 'Ubeyd-i Zâkânî için de şu hikâye anlatılır:

'Ubeyd bir eser yazarak İncûlardan (VII. /XIV. yüzyılın ilk yarısı) Şah Ebû İshâk'a takdim etmek ister. Fakat bir maskaracı ile meşgul olduğu için, şairin saraya girmesi engellenir. O da, hayal kırıklığına uğrayarak kendi kendine şöyle der: "Hezel erbabı daima padişahlara yakın oldukları, alim ve fazılların bu yakınlıktan mahrum kaldıkları halde insan, neden ilim tahsil etsin ve neden sabahlara kadar mumun, onun güzel dimağını karartmasına mücade etsin". diyerek şu rubaiyi okur ve dönüp gider:

"Azizlerin yanında hakir ve zelil olmak istemiyorsan benim gibi ilim ve hüner sahibi olma.

Zamanın adamları yanında makbul olmak istersen, ibnelik ve maskaralık yaparak halktan zorla birşeyler al ve çalgıcılık yap".

Olayı veren Devletşâh devamla şöyle der: "Azizlerden biri, bu kadar hünerli ve faziletli olduğun halde aşağılık şeylerle uğraşman, ilim ve hünerden el çekmen akıl kârı değildir diye 'Ubeyd'i kınadı. O da şu rubaiyi okudu:

"Ey efendi, sakın ilim talebinde bulunma, sonra günlük nafakamı temin et mede apışıp kalırsın.

Git maskaralığı meslek edin, çalgıcılık öğren ki, küçükten büyükten hakkını alsın"⁹⁴.

Bir örnek de divan edebiyatı şairi Andelibî hakkındadır. 'Adelibî'nin devrinin ileri gelenlerinden birine işi düşer ve kendisine günlerce uğramasına rağmen bir türlü işi görülmez. Meğer bu kişi rüşvetsiz hiçbir iş görmezmiş. Kapıdaki görevli hediye ile gelene "buyur", hediyesiz gelene de "efendi uyuyor", dediğini görmüş ve bu beyti söylemiş:

"Eline zer alıp varsan, efendi gel buyur derler.

Eğer dest-i tehi varsan, efendiyi uyur derler".

Çaresiz 'Andelibî de rüşvet vererek işini görür ve onun hakkında şu kıtayı söyler:

⁹³ Kılıçlı, s. 157-162, krş. *el-Fîğânî* (Bulak) III, 33. Beşşâr buna benzer birkaç olay daha yaşamıştır. Bak. Ferrûh, s. 52-53

⁹⁴ Devletşâh, *Tezkiretu'ş-Şu'âra*, 388-89; Devletşâh'ın bu görüşü sıhhat bakımından tenkit edilmiş olsa bile yazara ait aşağıdaki cümle ve benzerleri bu olayın muhtevasını ya da yazarın buna benzer bir kanaat taşıdığını doğrular gibidir. Zira 'Ubeyd bir yerde şöyle der: "Büyükler nezdinde üstün olmak ve ömrünüzden yarar sağlamak istiyorsanız, maskaralık, kavatlık, çalgıcılık, koğuculuk, yalan yere şahitlik, dini dünyaya satmak ve iyiliğe karşı kötülük yapmayı meslek ediniz". Bak. Safâ, III/2, 966., Zâkânî, s. 205.; Çiftçi, s. 82 vd.

"Halka gibi iki gözü kapıda. Her gelenden begim âmed(hediye) umar...
Tuhfesizle gelen olur manzûr (işi görülür), Tuhfesizden velî gözünü yumar.
Lanet etti Resûl, mürteşüye, Lânet ana ki anı kabul eder"⁹⁵.
(Devam Edecek)

⁹⁵ *Latîfî Tezkiresi*, s. 114 vd.